

بررسی تطبیقی دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی ایران با تأکید بر اصل حتمیت اجرای مجازات‌ها

مجتبی قهرمانی* علیرضا سایبانی**

(تاریخ دریافت: ۹۷/۱۰/۱۱ تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۱/۲۹)

چکیده

تردید در توانایی سیستم قضایی عادی جهت مبارزه با فساد و نگرانی در رسیدگی بی طرفانه و بیم نفوذ ناروا بسیاری از کشورها را وادار به ایجاد مؤسسات تخصصی و دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد کرده است. افزایش حتمیت اجرای مجازات‌ها دلیل عام ایجاد دادگاه‌های مذکور است و از دلایل خاص می‌توان به افزایش بهره‌وری، یکپارچگی، تجربه و تخصص اشاره کرد. در کشورهای دنیا مدلی ثابت و استاندارد برای دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد وجود ندارد و بسته به شرایط کشورها و نیاز آنها به تخصص، در سلسله مراتب قضایی مدل‌های گوناگونی مشاهده می‌شود. بعضی از کشورها فقط نوعی قاضی ویژه را پیش‌بینی کرده‌اند و بعضی کشورها دادگاه‌های ویژه بدوی مجزایی را طراحی کرده‌اند و برخی دیگر دادگاه‌های ترکیبی را که در پاره‌ای موارد به عنوان دادگاه بدوی عمل می‌کنند و در موارد دیگر به عنوان دادگاه تجدیدنظر رسیدگی می‌کنند ایجاد کرده‌اند. در نهایت، در بالاترین حد پاسخ به تخصص، بعضی از کشورها سیستم دادگاه‌های ویژه جامع را که هم عرض سیستم عادی قضایی است ایجاد کرده‌اند. هرچند دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در نحوه تشکیل خاص هستند، با مدل‌های جهانی و جوه اشتراک متعددی دارند.

واژگان کلیدی: دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد، جرایم اقتصادی، حتمیت اجرای مجازات‌ها، بهره‌وری، بررسی تطبیقی.

* دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قشم، قشم، ایران.

** عضو هیئت علمی گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قشم، قشم، ایران (نویسنده مسئول):

مقدمه

همانطور که در مقدمه کنوانسیون ملل متحد برای مبارزه با فساد آمده است،^۱ وخامت، مشکلات و تهدیدات ناشی از فساد به ثبات و امنیت جوامع، سنت‌ها، ارزش‌های دموکراسی، ارزش‌های اخلاقی و عدالت لطمه می‌زنند و توسعه پایدار و حاکمیت قانون را به خطر می‌اندازند؛ ارتباط بین فساد و سایر اشکال جرایم به ویژه جرایم سازمان یافته و جرایم اقتصادی از جمله پول‌شویی نگرانی همه کشورهای دنیا است. فساد ثبات سیاسی، توسعه پایدار، نهادهای مردم‌سالار، اقتصاد ملی و حاکمیت قانون در کشورها را تهدید می‌کند.^۲

امروزه جرایم اقتصادی و فساد از چالش‌های مهم جامعه جهانی هستند و جمهوری اسلامی ایران نیز مانند سایر کشورها با این معضل دست به گریبان است. قوانین کشورها تعریفی صریح از فساد و جرایم اقتصادی ارائه نکرده‌اند؛ برای مثال، در قوانین کشور فرانسه تنها مصادیق این جرایم بیان شده‌اند (حسینی، ۱۳۸۸: ۶۹). در ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ با ارجاع به تبصره ماده ۳۶ همین قانون، مصادیق جرایم اقتصادی بیان شده‌اند: کلاهبرداری، رشاء و ارتشاء، اختلاس، اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی در صورت تحصیل مال توسط

۱. کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد مصوب ۳۱ اکتبر ۲۰۰۳ برابر با ۱۳۸۲/۸/۹ شمسی، در تاریخ ۱۳۸۵/۳/۲۱ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و پس از تأیید در مجمع تشخیص مصلحت نظام در تاریخ ۱۳۸۷/۷/۲۰ برای اجراء ابلاغ شد و متن آن در روزنامه رسمی تحت عنوان «قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد» منتشر شد؛ ترجمه مواد این قانون از نسخه رسمی مذکور نقل شده است.

۲. در سطح بین‌المللی اسناد چندجانبه متعددی در زمینه مبارزه با فساد به تصویب رسیده‌اند: کنوانسیون مبارزه با فساد میان کشورهای آمریکایی مصوب ۲۹ مارس ۱۹۹۶ سازمان کشورهای آمریکایی؛ کنوانسیون مبارزه با فساد مقام‌های جوامع اروپایی یا مقام‌های کشورهای عضو اتحادیه اروپا مصوب ۲۶ مه ۱۹۹۷ شورای اتحادیه اروپا؛ کنوانسیون مبارزه با رشوه خواری مقام‌های دولتی خارجی در معاملات تجاری بین‌المللی مصوب ۲۷ نوامبر ۱۹۹۷ سازمان توسعه و همکاری اقتصادی؛ کنوانسیون حقوق کیفری در مورد فساد مصوب ۲۷ ژانویه ۱۹۹۹ کارگروه وزیران شورای اروپا؛ کنوانسیون حقوق مدنی در مورد فساد مصوب ۴ نوامبر ۱۹۹۹ کارگروه وزیران شورای اروپا؛ و کنوانسیون اتحادیه آفریقا در مورد جلوگیری و مبارزه با فساد مصوب ۱۲ ژوئیه ۲۰۰۳ اجلاس سران دولت‌ها و کشورهای عضو اتحادیه آفریقا.

مجرم یا دیگری، مداخله وزراء و نمایندگان مجلس و کارمندان دولت در معاملات دولتی و کشوری، تبانی در معاملات دولتی، اخذ پورسانت در معاملات خارجی، تعدیّات مأموران دولتی نسبت به دولت، جرایم گمرکی، قاچاق کالا و ارز، جرایم مالیاتی، پول‌شویی، اختلال در نظام اقتصادی کشور، تصرف غیرقانونی در اموال عمومی یا دولتی.

قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰ فساد را چنین تعریف کرده است: «فساد در این قانون هر گونه فعل یا ترک فعلی است که توسط هر شخص حقیقی یا حقوقی به صورت فردی، جمعی یا سازمانی که عمداً و با هدف کسب هر گونه منفعت یا امتیاز مستقیم یا غیرمستقیم برای خود یا دیگری، با نقض قوانین و مقررات کشوری انجام پذیرد یا ضرر و زیانی را به اموال، منافع، منابع یا سلامت و امنیت عمومی و یا جمعی از مردم وارد نماید، نظیر رشاء، ارتشاء، اختلاس، تبانی، سوءاستفاده از مقام یا موقعیت اداری، سیاسی، امکانات یا اطلاعات، دریافت و پرداخت‌های غیرقانونی از منابع عمومی و انحراف از این منابع به سمت تخصیص‌های غیرقانونی، جعل، تخریب یا اختفاء اسناد و سوابق اداری و مالی».

حقوقدانان نیز با در نظر گرفتن معیارهای متعدد، تعاریفی متفاوت از جرایم اقتصادی ارائه کرده‌اند: «جرم اقتصادی عبارت است از فعل یا ترک فعلی که با انگیزه کسب سود یا امتیاز مادی و نوعاً با ارتکاب در بستر فعالیت‌های شغلی و نقض اعتماد حاکم بر حرفه مربوطه ارتکاب یافته و بالفعل یا بالقوه موجبات اختلال در نظام اقتصادی کشور را فراهم می‌کند». در این تعریف، به معیارهایی از جمله انگیزه مرتکب یعنی کسب سود، ارتکاب در بستر شغلی و نقض اعتماد حاکم بر حرفه اشاره شده است و با توجه به معیار اختلال در نظام اقتصادی، جرم اقتصادی از سایر جرایم نظیر جرایم مالی تفکیک می‌شود. جرایم اقتصادی اقتصاد یک کشور را که نبض تپنده و مبنای قدرت آن را تشکیل می‌دهد به ورطه نابودی می‌کشاند (توسلی‌زاده، ۱۳۹۰: ۱).

یکی از الزامات مبارزه با جرایم اقتصادی وجود یک دستگاه قضایی مقتدر، مستقل و متخصص است تا بتواند نقش خود را به عنوان دستگاه تضمین‌کننده سلامت سایر دستگاه‌ها ایفاء کند و تحت فشار مرتکبان جرایم اقتصادی، که بخش بزرگی از آن توسط مقامات در سطوح

میانی یا بالایی سلسله مراتب اداری و یا توسط سیاستمداران پرنفوذ ارتکاب می‌یابند، از حدود قانون تجاوز نکند (خدائیان، ۱۳۹۱: ۴۸ و ۴۹). اهمیت مبارزه با مفاسد اقتصادی کشورهای مختلف را به چاره‌اندیشی و ارائه طرح‌ها و مکانیسم‌های گوناگون وادار کرده است. عدم اعتقاد به تأثیر به موقع سیستم دادگاه‌های عادی، بیم اتلاف وقت و از دست دادن اعتماد عمومی و حتی از بین رفتن ثبات سیاسی و اصل حاکمیت باعث گرایش مسئولان امر به سوی سیاست جنایی ایجاد «مؤسسات ویژه مبارزه با فساد»^۱ و «دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد»^۲ شده‌اند.

از آنجا که قوه قضائیه مرجع رسمی تظلمات و شکایات مردم است و رکن مهم در مبارزه با فساد است، در صورتی که کاستی یا تقصیری در عملکرد دستگاه‌های اجرایی در امر مبارزه با فساد باشد، این دستگاه قضایی است که ملجاء و مرجع نهایی تظلمات و مراجعات مردم برای رسیدگی و مراقبت از روند صحیح گردش امور اداری و مالی کشور است (قاسمی، ۱۳۹۵: ۱۶۲). در نظام جمهوری اسلامی ایران، با توطئه دشمنان و استفاده آنها از حربۀ اقتصادی برای ضربه به نظام، تلاطم اقتصادی در سال ۱۳۹۷ به اوج خود رسید. در مرداد ماه این سال رئیس قوه قضائیه با اشاره به جنگ اقتصادی، طی شرحی از مقام رهبری تقاضای تشکیل دادگاه‌های انقلاب ویژه مبارزه با جرایم اقتصادی را کردند و با مجوز وی دادگاه‌های مذکور با امید به حتمیت در اجرای مجازات، تسریع در رسیدگی، قاطعیت، بهره‌وری بالا، یکپارچگی و دوری از نفوذ تشکیل شدند. در این مقاله، دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران که به تازگی تأسیس شده‌اند با دادگاه‌های مشابه در دنیا، با تأکید بر اصل حتمیت اجرای مجازات‌ها، در سه عنوان مجزاً مقایسه و بررسی می‌شوند. در قسمت نخست، ایجاد دادگاه‌های مذکور در کشورهای مختلف از نظر تاریخی بررسی می‌شود. در قسمت دوم، با بررسی مبانی ایجاد دادگاه‌های ویژه، دلیل کلی و سه دلیل خاص ایجاد دادگاه‌های ویژه تحلیل شده‌اند. در قسمت سوم، طرح‌های

1. Specialised Anti-corruption Institutions.
2. Specialised Anti-corruption Courts.

تشکیلاتی و مدل‌های گوناگونی که در سیستم‌های مختلف حقوقی ایجاد شده‌اند و نیز ارتباط دادگاه‌های ویژه با مقامات تعقیب و مباحث مربوط به صلاحیت بررسی شده‌اند.

۱. مروری بر دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد در ایران و جهان

در دنیا «دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد» در سه وضعیت قاضی ویژه، دادگاه ویژه یا بخشی از یک دادگاه با تخصص ویژه شناسایی شده‌اند. با این معیار در سال ۲۰۱۵، در ۱۷ کشور دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد ایجاد شده‌اند؛ این کشورها عبارتند از: افغانستان، بنگلادش، بوتسوانا، بلغارستان، بوروندی، کامرون، کرواسی، اندونزی، کنیا، مالزی، نپال، پاکستان، فلسطین، فیلیپین، سنگال، اسلواکی و اوگاندا. سه کشور مکزیک، تانزانیا و تایلند جهت تشکیل دادگاه‌های مذکور اقداماتی را انجام داده‌اند. در مکزیک، اصلاحیه قانون اساسی ۲۰۱۵ ایجاد مجتمع ویژه مبارزه با فساد در دادگاه اداری فدرال را مطرح کرد، اما تا ژوئیه ۲۰۱۷ برنامه‌ای برای شروع عملیات نبوده است (Borda and Sanchez Alonso, 2016: 1). در تانزانیا، لایحه‌ای در ژوئیه ۲۰۱۶ یک دادگاه عالی جدید را برای رسیدگی به جرایم اقتصادی، فساد اداری و جرایم سازمان‌یافته ایجاد کرد؛ این دادگاه در سپتامبر ۲۰۱۶ شروع به کار کرد (Kapama, 2016: 1). در تایلند، دولت نظامی در ماه اکتبر ۲۰۱۶ یک دادگاه ویژه فدرال جدید را تأسیس کرد (Heidler, 2016: 1). در افغانستان، جامعه بین‌المللی (به ویژه ایالات متحده و بریتانیا) به دولت فشار آورد تا سریعاً برای ایجاد دادگاه‌های مبارزه با فساد مالی اقدام کند، زیرا فساد یک مانع جدی برای توسعه اقتصادی و امنیت در نظر گرفته می‌شود و همچنین اهداء کنندگان کمک‌های بین‌المللی از غارت بودجه ارائه شده به دولت افغانستان نگران بودند (Gutcher, 2011: 2). برخی از کشورها، مانند بنگلادش، بلغارستان، کرواسی و اسلواکی کشورهایی هستند که قضات منحصر به فرد مبارزه با فساد یا دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد را ایجاد کرده‌اند و کاملاً با سیستم طراحی شده منطبق هستند. در بسیاری از کشورها، که دارای دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد هستند، این دادگاه‌ها با مقررات قانونی ایجاد شده‌اند. با وجود این، دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد یک پدیده نسبتاً جدید

هستند. قدیمی ترین چنین دادگاه‌هایی در فیلیپین در دهه ۱۹۷۰ تأسیس شده است. هیچ دادگاه دیگری پیش از ۱۹۹۹ تأسیس نشده است و همه مربوط به پس از این تاریخ هستند (Sofie A. Schütte, 2016: 7).

در جمهوری اسلامی ایران پس از انقلاب اسلامی، در تاریخ ۵ اسفند ۱۳۵۷ به دستور امام خمینی (ره) دادگاه انقلاب به عنوان نخستین تشکیلات قضایی جدید کشور ایجاد شد. پس از آن نیز به موجب قوانین مختلف تغییرات مختلفی در صلاحیت و تشکیلات قضایی کشور صورت گرفت، به نحوی که به موجب قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب مصوب ۱۳۷۳، سیستم دادرسی از تشکیلات مذکور حذف شد و به موجب قانون اصلاح قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب مصوب ۱۳۸۱، دادرسی احیاء شدند. با وجود همه تغییرات و تحولاتی که در تشکیلات قضایی کشور صورت گرفته بود، در خصوص تشکیل دادگاه ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی اقدام مؤثری صورت نگرفت. در یکم مرداد ماه ۱۳۸۵، رئیس قوه قضائیه با صدور دستورالعملی، دستور تشکیل مجتمع امور اقتصادی مشگل از شعبی از دادرسی، دادگاه‌های عمومی جزایی و تجدیدنظر را صادر کرد.^۱ تشکیل مجتمع ویژه امور اقتصادی و سایر اقدامات در راستای مبارزه با فساد اقتصادی نتیجه‌بخش نبود و پرونده‌های مفاسد اقتصادی کلان و پیچیده‌ای در کشور مطرح شدند.^۲ در مقابل، افکار عمومی به شدت خواستار برخورد با وضعیت موجود و پایان دادن به چپاول بیت‌المال و سرمایه عمومی بود. از سوی دیگر، دشمن نیز با توطئه و حیل‌گیری و با اعلام جنگ اقتصادی، ثبات سیاسی کشور را هدف قرار داد. در تاریخ ۹۷/۰۵/۲۰، رئیس قوه قضائیه طی شرحی در ۱۲ بند از مقام رهبری تقاضای تشکیل دادگاه ویژه را جهت برخورد قاطع و سریع با اخلاص‌گران و مفسدان اقتصادی کرد و آن مقام با این پیشنهاد موافقت کرد.^۳

1. (<https://www.isna.ir/news/8505-07482/>).

۲. برای اطلاعات بیشتر در خصوص پرونده‌های مهم مفاسد مالی بنگرید به:

(<https://fa.wikipedia.org/wiki/>) (متهمان - به اختلاس - در - ایران

۳. برای متن نامه رئیس قوه قضائیه و موافقت مقام رهبری بنگرید به:

(<https://www.mizanonline.com/fa/news/>).

در راستای ماده ۱۱ نامه رئیس قوه قضائیه به مقام رهبری، آیین‌نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرایم اخلال‌گران در نظام اقتصادی کشور در ۳۵ ماده و ۸ تبصره تهیه شد و در تاریخ ۹۷/۰۸/۲۳ به تصویب رئیس قوه قضائیه رسید. تشکیل دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی به موجب نامه و آیین‌نامه به نظر عدّه‌ای با این ایراد مواجه است که با بخشنامه امکان تشکیل دادگاه وجود ندارد، زیرا به موجب اصل ۱۵۹ قانون اساسی، «مرجع رسمی تظلمات و شکایات، دادگستری است. تشکیل دادگاه‌ها و صلاحیت آنها منوط به حکم قانون است». در پاسخ بدین ایراد می‌توان گفت با توجه به کسب مجوز از مقام رهبری و به استناد اصل ۵۷ قانون اساسی که ایشان بر قوای سه‌گانه ولایت مطلقه دارند، ایراد مبنایی تشکیل دادگاه‌های مذکور مرتفع می‌شود؛ البته بهتر است جهت رفع هر گونه شبهه و از بین بردن ایرادات عملی، قانونی جامع در این راستا تدوین شود.

جدول ۱- تاریخ ایجاد دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد (Sofie A. Schütte, 2016a: 8)

کشور	سال
فیلیپین (طبق مقررات قانون اساسی ۱۹۷۳)	۱۹۷۹
پاکستان	۱۹۹۹
اندونزی	۲۰۰۲
نیپال	
کنیا	۲۰۰۳
بنگلادش	۲۰۰۴
بوروندی	۲۰۰۶
کرواسی	۲۰۰۸
اوگاندا	
اسلواکی	۲۰۰۹
افغانستان	۲۰۱۰
فلسطین	
کامرون	۲۰۱۱
مالزی	
بلغارستان	۲۰۱۲
سنگال (طبق مجوز قانون ۱۹۸۱)	
بوتسوانا	۲۰۱۳

۲۰۱۵	مکزیک (هنوز تأسیس نشده است؛ طبق اصلاحیه قانون اساسی ۲۰۱۵، برنامه ریزی برای شروع عملیات در سال ۲۰۱۷)
۲۰۱۶	تانزانی تایلند

۲. دلایل ایجاد دادگاه‌های مبارزه با فساد

در سراسر جهان، تخصص دادگاه موضوع درخور توجهی است. طرفداران معمولاً بر این تأکید دارند که دادگاه‌های تخصصی اغلب از طریق روش‌های ساده و با رسیدگی کیفی و تصمیم‌گیری‌های مناسب در مسائل پیچیده قانونی، کارآمدی بیشتری دارند (Gramckow and Walsh, 2013: 6). تخصص می‌تواند به رسیدگی موارد پیچیده که به دانش خاص فراتر از قانون نیاز دارد کمک شایانی کند؛ برای نمونه، می‌توان به مسائل مربوط به ورشکستگی، محیط زیست، سلامت روانی، مسائل خانوادگی، مسائل مالی و اقتصادی اشاره کرد.

دلایل ایجاد دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد متنوع هستند، اما حتمیت اجرای مجازات به عنوان دلیل کلی تشکیل دادگاه‌های ویژه در هر زمینه‌ای و سه دلیل کارایی، یکپارچگی و تخصص به عنوان دلایل جزئی و خاص درخور توجه هستند.

۲-۱. حتمیت اجرای مجازات‌ها^۱

از لحاظ تاریخی، نخستین اندیشه‌های مخالف با مجازات‌های شدید و لزوم حتمیت مجازات را باید در آثار منتسکیو جستجو کرد. منتسکیو معتقد است که نظام مجازات‌های شدید و متداول در اروپا، از جمله اعدام و اشکال مختلف اجرای آن، بعضاً مجازات‌های وحشت‌انگیزی محسوب می‌شوند و باید برچیده شوند و در عوض، قضات باید در امر قضاوت و کشف جرم دقت بیشتری به خرج دهند و سعی کنند با قطعیت بخشیدن بیشتر به مجازات‌ها، حذف مجازات‌های خشن و استفاده از مجازات‌های ملایم از ارتکاب جرایم توسط مجرمان بالقوه جلوگیری کنند (منتسکیو، ۱۳۴۳: ۲۰۰). پس از منتسکیو در سال ۱۷۶۴، بکاریا با انتشار رساله جرایم و مجازات‌ها، اندیشه

1. Certainty of the execution of penalties.

حتمیت مجازات‌ها را با شرح و تأکید بیشتری مطرح کرد. به نظر او یکی از مهم‌ترین موانع ارتکاب جرم خطاناپذیری مجازات‌ها است، نه بی‌رحمانه بودن آنها.

حتمیت یک مجازات، حتی اگر معتدل باشد، نسبت به ترس از مجازاتی که هولناک‌تر است، ولی با امید به رهایی از مجازات در آمیخته است، تأثیری عمیق‌تر به جای می‌گذارد؛ حتی حداقل رنج زمانی که قطعی است ذهن انسان را به وحشت می‌اندازد. بنابراین، بگذارید قوانین و مجریان آنها در پرونده‌های معینی سنگدل باشند؛ ولی اجازه دهید که قانونگذار رئوف، مهربان و انسان دوست باشد (بکاریا، ۱۳۷۷: ۶۱). بدین ترتیب، اگر پیش‌تر بر اساس بازدارندگی و ارعاب بر شدت و وحشت‌زا بودن مجازات‌ها تأکید می‌شد، تحت تأثیر افکار این دانشمندان، حتمیت و قطعیت اعمال مجازات‌ها نیز مورد توجه قرار گرفت و پذیرفته شد که مجرمان در محاسبه نفع و زیان خود، علاوه بر شدت مجازات‌ها، درجه احتمال اجرای مجازات‌ها را در نظر می‌گیرند، به طوری که اگر مجازاتی، هرچند شدید، از حتمیت کمتری برخوردار باشد، ممکن است مجرم در محاسبات خود آن مجازات را مدنظر قرار ندهد و جرم را مرتکب شود.

منظور از حتمیت احتمالی است که طبق آن مجازات به دنبال ارتکاب جرم بر مجرم اعمال خواهد شد (Meier, 1978: 233). همانطور که در این تعریف مشخص است، عنصر اصلی و عمده در توضیح حتمیت اعمال مجازات است. از نظر فوکو، مقتضیات افزایش حتمیت عبارتند از: در دسترس همگان قرار داشتن قوانین، وضوح، سادگی و صراحت آنها، عدم اعمال عفو توسط حاکم، کشف تمام جرایم و اعمال واکنش علیه آنها (فوکو، ۱۳۸۵: ۱۲۲). به نظر می‌رسد دو شرط نخست با بحث شدت قرابت بیشتری داشته باشند. به عبارت دیگر، آگاهی مردم از قوانین تنها هنگامی می‌تواند باعث بازدارندگی شود که آن قوانین دربردارنده کیفرهای سنگینی باشند؛ در غیر این صورت، آگاهی از وجود قوانینی که مجازات‌های سبکی را در خود جای داده‌اند باعث ارعاب مجرمان نخواهد شد. بنابراین، حتمیت مرحله پس از شدت را دربرمی‌گیرد، مرحله‌ای که بیشتر به اجرای کیفرها توجه دارد، نه آگاهی از آنها.

حتمیت را می‌توان به دو نوع عینی و ذهنی تقسیم کرد. با توجه به این نوع تقسیم‌بندی، شیوه‌های بررسی آن نیز به عینی و ذهنی تقسیم‌پذیر هستند (Maxwell, 2006: 120). در حتمیت عینی، گفتگو بر سر شمار دستگیری‌ها و محکومیت‌ها است. بنابراین، محاسبه آن از طریق تقسیم شمار دستگیری‌ها یا محکومیت‌ها بر شمار جرایم گزارش شده صورت می‌گیرد. عواملی که بر این نوع از حتمیت اثر می‌گذارند مواردی هستند که یا مانع دستگیری مجرم می‌شوند یا در صورت دستگیری مانع محکومیت وی می‌شوند و یا در صورت محکومیت مانع مجازات وی می‌شوند. همچنین، عواملی که در صورت محکومیت اجرای مجازات را غیرقطعی می‌کنند یا حتمیت آن را کاهش می‌دهند عبارتند از: عفو مجرم، معاذیر معاف‌کننده از مجازات، نهادهایی مانند تعلیق و آزادی مشروط، فرار محکوم پیش از اجرای مجازات، مرور زمان مجازات و غیره. نوع دیگر حتمیت حتمیت متصور یا ذهنی مجازات است. در این نوع، برخلاف نوع پیشین، که بر شمار دستگیری‌ها و محکومیت‌ها تکیه داشت، تصور افراد راجع به حتمیت بررسی و ارزیابی می‌شود. این تصورات گاهی ممکن است با حتمیت عینی مطابقت داشته باشند و گاهی ممکن است با آن هماهنگ نباشند، یعنی بعضاً همانطور که حتمیت عینی (شمار محکومیت‌ها و دستگیری‌ها) بالاست، حتمیت مورد تصور مردم هم بالاست. اما گاهی با وجود اینکه حتمیت عینی بالاست، مردم تصور می‌کنند که شمار دستگیری‌ها و مجازات‌ها کاهش یافته است و بالعکس. اهمیت تصورات مردم راجع به حتمیت آن قدر مهم است که جواز به کارگیری «مجازات‌های نمایشی» را صادر می‌کند.

آنچه بیش از همه در تحولات کیفر نقش داشته و تاریخ این نهاد را سرشار از تنوع نظریات کرده است بحث شدت است. مطالعه این موضوع در دوره‌های مختلف نمایانگر آن است که بشر گاهی در صدد به اوج رساندن این وصف کیفر و گاهی در صدد تعدیل آن بوده است. برای مثال، در دورانی که انتقام اوصاف کیفر را تعیین می‌کرد، رضایت خاطر بزه‌دیده شدت کیفر را مشخص می‌کرد، به گونه‌ای که در این دوره «هیچگاه معیار و قاعده مشخصی برای کیفر بزه‌کاران وجود ندارد، قانون جنگل به طور کامل حکم فرماست و بین جرم انجام‌یافته و کیفر مصوب

هیچ‌گونه رابطه‌ای نیست» (نوربها، ۱۳۸۱: ۸۰). اما تعدیل شدت کیفر در همین حد باقی نماند، به طوری که عده‌ای شدت مورد نظر فایده‌گرایان را با عطف نظر به «عدالت»، ناموجه تلقی کردند و آن را خلاف عادلانه بودن کیفرها دانستند. به عبارت دیگر، گفته شد که تعیین شدت کیفر با توجه به رویکرهای سودگرا، ناعادلانه است و در تعیین کیفر باید عدالت مد نظر قرار گیرد. پس در مورد اینکه مجرم «مستحق کدام کیفر و چگونه کیفری است، پاسخ اساسی در نظریه عدالت مطلق تناسب است» (Stark, W.D.A., 1992: 855)، تناسبی که حکم می‌کند باید بین شدت جرم و شدت مجازات ارتباط یگانه‌ای باشد. تعامل این دو عنصر حتمیت و شدت در پیشگیری از جرم گاهی با برتری شدت، گاهی با برتری حتمیت و گاهی با درجه برابر از سوی اندیشمندان دنبال شده است. همچنین، عده‌ای تلفیقی از این حالت را پذیرفته‌اند. هدف از ایجاد تشکیلات قضایی در هر کشوری اجرای عدالت و آمادگی اجرای مجازات برای افرادی است که با نقض قوانین کیفری، نظم و امنیت جامعه و شهروندان را به مخاطره می‌اندازند. وقتی که سیستم قضایی عادی موجود توان مقابله با بعضی از قانون‌شکنی‌ها و جرایم را ندارد، یکی از راه‌حل‌هایی که به ذهن مسئولان امر می‌رسد ایجاد «دادگاه‌های ویژه» است. پیام دادگاه‌های ویژه در حوزه کیفری توانمندی و سرعت و حتمیت اجرای مجازات‌ها و گاه شدت و عدم اغماض است. در ادامه، دلایل خاص ایجاد دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد را که در افزایش حتمیت اجرای مجازات نیز تأثیر بسزایی دارند بررسی می‌کنیم.

۲-۲. بهره‌وری^۱

شاید رایج‌ترین دلیل ایجاد دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد میل به افزایش کارایی سیستم قضایی رسیدگی‌کننده به پرونده‌های مفاسد اقتصادی است. در واقع، در بیشتر کشورهایی که دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد را تأسیس کرده‌اند، یکی از دلایل اصلی و عمومی تمایل به سرعت بخشیدن به رسیدگی است. برای نمونه، می‌توان به بوتسوانا، کامرون، کرواسی، مالزی، فلسطین، فیلیپین و

---

1. Efficiency.

اوگاندا اشاره کرد (Sofie A. Schütte, 2016a: 10). در مقدمه استجازه رئیس قوه قضائیه از مقام رهبری جهت تشکیل دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی به «ضرورت برخورد سریع و قاطع» با اخلال گران و مفسدان اقتصادی اشاره شده است. در متن موافقت مقام رهبری نیز به «مجازات سریع» اشاره شده است. تأکید بر لزوم «برخورد سریع» در دادگاه‌های ویژه بیانگر اطاله دادرسی در دادگاه‌های عادی است و تأکید بر لزوم «برخورد قاطع» در دادگاه‌های جدید تداعی کننده عدم کارایی دادگاه‌های قبلی در پرونده‌های مذکور و شرایط فعلی است.^۱ بسیاری از کشورهای در حال توسعه با اطاله دادرسی و ناکارآمدی مواجه هستند؛ هرچند ناکارآمدی قضایی در همه موارد نامطلوب است، در موارد فساد به دو دلیل زیان‌بارتر است:

نخست: اطاله دادرسی نامتعارف در رسیدگی به پرونده با توجه به موارد فساد، موجب کاهش اعتماد عمومی می‌شود و بیانگر ضعف حاکمیت در مبارزه مؤثر است و باعث از دست رفتن فرصت بازبایی قدرت و سوء استفاده دشمن از این وقت‌کشی می‌شود.

دوم: تأخیرهای بسیار در رسیدگی به پرونده باعث افزایش خطر تأثیر متهم و همدستان وی بر شهود و ادله یا انجام اقدامات دیگر برای دخالت در رسیدگی عادی و بی‌طرفانه و اعمال نفوذ می‌شوند؛ هر چند این نگرانی‌ها منحصر به پرونده‌های فساد نیستند، در این پرونده‌ها شدیدتر هستند.

۱. مقدمه نامه رئیس قوه قضائیه: محضر مبارک حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای (ادام الله ظلّه الوارف) رهبر معظم انقلاب اسلامی سلام علیکم با احترام، نظر به شرایط ویژه اقتصادی کنونی که نوعی جنگ اقتصادی محسوب می‌شود و متأسفانه عده‌ای از اخلال گران و مفسدان اقتصادی هم در راستای اهداف دشمن موجبات آن را فراهم و مرتکب جرایمی می‌شوند که ضرورت برخورد قاطع و سریع با آنان را می‌طلبد، در صورت صلاحدید به رئیس قوه قضائیه اجازه فرمائید در چارچوب قانون مجازات اخلال گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۹/۹/۱۳۶۹ با اصلاحات و الحاقات بعدی و ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ با رعایت موارد ذیل اقدام نماید. متن موافقت مقام رهبری: باسمه تعالی، با پیشنهاد موافقت می‌شود. مقصود آن است که مجازات مفسدان اقتصادی سریع و عادلانه انجام گیرد. در مورد اتقان احکام دادگاه‌ها دقت لازم را توصیه فرمائید. والسلام علیکم ورحمة الله سیدعلی خامنه‌ای ۲۰/۵/۹۷.

در خصوص چگونگی تأثیر ایجاد یک دادگاه ویژه مبارزه با فساد بر افزایش بهره‌وری و نیز کارآمدی سیستم قضایی برای رسیدگی به پرونده‌های فساد سه مکانیسم اصلی وجود دارند:

نخست: منطقی است که دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد که فقط پرونده‌های مربوط به فساد و یا مشابه آن را رسیدگی می‌کنند از جهت معیار نسبت تعداد قاضی به تعداد پرونده وضعیت بهتری داشته باشند و رسیدگی به پرونده‌ها خیلی سریع‌تر باشد. علاوه بر معیار نسبت قضات به پرونده‌ها، ارجاع تخصصی پرونده‌های فساد به قضات توانمند موجب ارتقاء بهره‌وری و افزایش کارآمدی تصمیمات می‌شود. هر چند عوامل فوق در رسیدگی سریع‌تر دادگاه‌های ویژه نسبت به دادگاه‌های عادی کمک می‌کنند، این وضعیت ثابت نیست و در مواردی ممکن است دادگاه‌های ویژه نیز دچار اطاله دادرسی شوند و حتی شرایطی بدتر از دادگاه‌های عادی پیدا کنند. البته گفتنی است در کشورهایی که صلاحیت دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد را محدود به رسیدگی به پرونده‌های فساد نکرده‌اند این مزیت وجود ندارد. برای مثال، در بنگلادش، اگرچه بعضی از «قضات ویژه» به پرونده‌های فساد رسیدگی می‌کنند، پرونده‌های عادی و ویژه غیرفساد نیز به آنها ارجاع می‌شوند، به نحوی که به نظر منتقدان، به لحاظ تراکم کار، رسیدگی به موقع به پرونده‌های فساد تضمین نمی‌شود (Chowdhury, 2007: 4). به موجب مقدمه استجازه رئیس قوه قضائیه از مقام رهبری و ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرایم اخلال گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۹۷/۸/۲۳ رئیس قوه قضائیه، دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران فقط به جرایم اخلال در نظام اقتصادی رسیدگی می‌کنند و صلاحیت اضافی ندارند. علاوه بر این نباید فراموش کرد که معیار نسبت تعداد قاضی به پرونده و اختصاص قضات توانمند به دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد موجب فشار به سایر حوزه‌هایی می‌شود که نیاز مبرم به قاضی دارند.

دوم: دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد می‌توانند رویه‌های مربوط به رسیدگی به پرونده‌های فساد را در موارد مختلف تسهیل کنند. برای مثال، برخی از دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد دادگاه‌های بدوی هستند که با حذف دادگاه‌های تجدیدنظر میانه، اعتراض به طور مستقیم به

دیوان عالی کشور ارسال می‌شود. چیزی شبیه به این ساختار در بوروندی، کامرون، کرواسی، نپال، پاکستان و اسلواکی استفاده شده است (Sofie A. Schütte, 2016a: 11). در اوگاندا، بخش مبارزه با فساد دادگاه عالی علی‌رغم تلاش‌های متهورانه متهمان و توسل به هر وسیله قانونی جهت به تأخیر انداختن محاکمه، موفق به حفظ زمان متوسط رسیدگی حدود یک ساله برای مرحله بدوی شده است. پیش از سال ۲۰۱۰، اگر متهم به جهت نقض قانون اساسی اعتراض داشت، محاکمه به طور خودکار معلق و موضوع به دادگاه قانون اساسی ارجاع می‌شد. با این حال، در سال ۲۰۱۰، حکم دادگاه قانون اساسی به این رویه پایان داد؛ در حال حاضر، پیش از طرح اعتراض قانون اساسی، موضوع به دادگاه قانون اساسی ارجاع می‌شود و بخش مبارزه با فساد ابتدا باید بررسی کند که این اعتراض وارد است یا خیر (Schütte, 2016b: 4). به موجب بند ۱۰ استیجازه رئیس قوه قضائیه از مقام رهبری و ماده ۲۸ آیین‌نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرایم اخلاص گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۹۷/۸/۲۳ رئیس قوه قضائیه، آراء دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران قطعی هستند، مگر آنکه مجازات مورد حکم اعدام باشد که در این صورت ظرف مدت ۱۰ روز از تاریخ ابلاغ در دیوان عالی کشور فرجام‌پذیر است.

سوم: به منظور تسریع در روند رسیدگی به پرونده‌های فساد، بسیاری از کشورها مهلت‌های ویژه‌ای را در دادگاه‌های مبارزه با فساد اعمال می‌کنند. مهلت‌های رسیدگی در کشورهای مختلف به سبب اختلاف در ساختار و عملکرد دادگاه‌ها متفاوت هستند. دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد فلسطین به لحاظ تدابیر سختگیرانه‌اش در خور توجه است؛ این دادگاه‌ها طبق فرمان رسمی باید ظرف ۱۰ روز به پرونده فساد رسیدگی کنند و پس از رسیدگی نیز ظرف ۱۰ روز و با تمدید حداکثر هفت روزه رأی نهایی را صادر کنند. این فرصت در مالزی که پیش‌تر ۸/۵ سال بود به ۱ سال کاهش یافته است و در فیلیپین ۳ ماه و در نپال ۶ ماه و در پاکستان ۳۰ روز است، اگرچه در عمل ممکن است این مواعد رعایت نشوند و گاه رسیدگی تا ۱۱ سال نیز ادامه داشته باشد (Sofie A. Schütte, 2016a: 11). در دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران

علاوه بر حذف بعضی موارد اعتراض و کاهش مواعد،^۱ به موجب ماده ۲۰ و تبصره ۲ ماده ۲۴ آیین‌نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرایم اخلاص‌گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۹۷/۸/۲۳ رئیس قوه قضائیه، برای دادسرا مهلت دو ماهه و برای دادگاه مهلت یک ماهه جهت رسیدگی و اظهار نظر نهایی تعیین شده است. مقامات قضایی رسیدگی کننده در صورت عدم امکان اتخاذ تصمیم در مواعد فوق باید مراتب را کتباً با ذکر دلیل به معاون اول قوه قضائیه گزارش دهند.

۲-۳. یکپارچگی^۲

دلیل سوم برای ایجاد دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد تضمین رسیدگی به پرونده‌های فساد توسط یک دادگاه بی طرف و مستقل است که از فساد و نفوذ ناروای سیاست‌مداران و افراد دارای ثروت و قدرت دور باشد. هرچند تضمینات فوق در دادگاه‌های عادی نیز ضروری است، تا این اندازه مورد تأکید قرار نگرفته است. شاید بهترین مصداق آن اندونزی است که در آن اصلاح‌طلبان پس از شرایط به وجود آمده به دلیل نگرانی در مورد فساد گسترده در دادگاه‌های عادی - که مبارزه با فساد مقامات دولتی و مرتب‌ترین آنها را دشوار می‌کرد - دادگاهی به نام Tipikor را ایجاد کردند (Butt and Schütte, 2014: 19). طراحان سیستم دادگاه Tipikor اقدامات ویژه‌ای را برای ارتقاء یکپارچگی قضایی انجام دادند، از جمله مقرراتی را وضع کردند که به موجب آنها قضات «ad hoc» (قضات ویژه) که عضو دادگاه‌های عادی نیستند در دادگاه‌های ویژه رسیدگی می‌کنند (Schütte, 2016a: 3). البته ایجاد دادگاه‌های تخصصی مبارزه با فساد هیچ تضمینی برای عدم فساد این دادگاه‌ها نیست. حتی در اندونزی که علت ایجاد دادگاه‌های ضد فساد کاملاً روشن بوده است، در این دادگاه‌ها چندین قاضی متهم به فساد شدند (Butt and Schütte, 2014: 25).

۱. کلیه مواعد قانونی لازم‌الرعایه مندرج در آیین دادرسی از قبیل ابلاغ و اعتراض حداکثر ۵ روز تعیین می‌شوند. آراء صادره از این دادگاه به جز اعدام، قطعی و لازم‌الاجراء هستند. احکام اعدام با مهلت حداکثر ۱۰ روز قابل تجدیدنظرخواهی در دیوان عالی کشور هستند (بند ۴ و ۱۰ نامه رئیس قوه قضائیه به مقام رهبری).

۲. Integrity.

در فیلیپین، دادگاه عالی گرگوری اونگ^۱ قاضی دادگاه Sandiganbayan را به دلیل ارتباط با شبکه گسترده فساد در مجلس این کشور عزل کرد (Stephenson, 2016a: 3). به استناد استجازه رئیس قوه قضائیه از مقام رهبری و متن موافقت ایشان و آیین نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرایم اخلال گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۹۷/۸/۲۳ رئیس قوه قضائیه، می توان موارد زیر را معیارهای یکپارچگی در دادگاه های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران قلمداد کرد:

الف- تشکیل جلسات علنی و قابل انتشار (بند ۳ استجازه و ماده ۳۳ آیین نامه)^۲؛

ب- محدودیت حضور و کلا به حضور و کلاهی مورد تأیید قوه قضائیه (بند ۵ استجازه و ماده

۱۹ آیین نامه)^۳؛

پ- مسئولیت و نظارت مستقیم معاون اول قوه قضائیه و ارجاع پرونده ها توسط ایشان (ماده ۳

آیین نامه)^۴؛

1. Gregory Ong.

۲. بند ۳- به تشخیص رئیس دادگاه جلسات علنی و قابل انتشار در رسانه ها می باشد. ماده ۳۳- انتشار مفاد حکم محکومیت قطعی با ذکر مشخصات و سمت محکوم علیه با رعایت تبصره ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در رسانه ملی یا روزنامه کثیرالانتشار توسط دادگاه الزامی است. تبصره- علنی بودن دادگاه و انتشار تصویری، صوتی یا مکتوب تمام یا بخشی از جریان رسیدگی دادگاه که متضمن بیان مشخصات شاکی، متهم و هویت فردی یا موقعیت اداری و اجتماعی آنان باشد، در درگاه ملی قوه قضائیه، رسانه ملی یا روزنامه کثیرالانتشار با تشخیص رئیس دادگاه مجاز است.

۳. بند ۵- مفاد تبصره ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری در خصوص وکیل، در دادگاه نیز مجری خواهد بود. ماده ۱۹- نحوه حضور وکیل در دادسرا یا شعبه دادگاه در جرایم مطابق تبصره ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ با اصلاحات و الحاقات بعدی آن خواهد بود.

۴. ماده ۳- به منظور تسریع و تمرکز در مکاتبات و پیگیری پرونده های مربوط به جرایم، در معاونت اول قوه قضائیه دبیرخانه ای تحت عنوان «دبیرخانه ویژه رسیدگی به جرایم اقتصادی» تحت ریاست و نظارت معاون اول تشکیل می شود.

ت- صلاحیت اضافی دادگاه جهت رسیدگی به کلیه اتهامات اشخاص حقیقی و حقوقی و کشوری و لشکری مرتبط با پرونده ارجاعی اعم از مباشر، شرکاء و معاونین (بند ۷ استجازه)^۱؛
ث- ممنوعیت اعمال نهادهای ارفاقی شامل تعلیق و تخفیف مجازات (بند ۸ استجازه)^۲.

۲-۴. تجربه و تخصص^۳

دلیل چهارم برای ایجاد دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد ایجاد یک دادگاه با تخصص بیشتر است؛ اگرچه این دلیل به توجیه افزایش بهره‌وری بسیار نزدیک است، با آن متفاوت است. بسیاری از موارد فساد، به ویژه در مورد معاملات مالی پیچیده و یا طرح‌های خاص، پیچیده‌تر از پرونده‌هایی هستند که قضات عادی رسیدگی می‌کنند. در واقع، تمایل به ایجاد سیستم قضایی تخصصی نه تنها برای ارتقاء بهره‌وری بلکه برای افزایش کیفیت و دقت، یک توجیه رایج برای ایجاد دادگاه‌های تخصصی در همه زمینه‌ها است (Gramckow and Walsh, 2013: 15). برای مثال، در کرواسی، نه تنها برای رسیدگی به پرونده‌های فساد بلکه در سایر جرایم مهم نیز ایجاد دادگاه‌های تخصصی بخشی از اقدامات این کشور برای ایجاد تشکیلات قضایی جهت رسیدگی به پرونده‌های پیچیده و مهم ملی است؛ گفتنی است عمدتاً قضات با تجربه در این دادگاه‌ها کار می‌کنند (3: Marijan, 2008). به استناد بند ۱ استجازه رئیس قوه قضائیه از مقام رهبری و متن موافقت ایشان و ماده ۲۲ آیین‌نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرایم اخلاص گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۹۷/۸/۲۳ رئیس قوه قضائیه، قضات دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی باید حداقل ۲۰ سال سابقه قضایی داشته باشند؛ این امر بیانگر توجه به تجربه و تخصص قضات است. افزون بر این، در متن موافقت مقام رهبری به اتقان احکام دادگاه‌ها سفارش شده است.

۱. بند ۷- کلیه اتهامات اشخاص حقیقی و حقوقی و کشوری و لشکری مرتبط با پرونده ارجاعی اعم از مباشر، شرکاء و معاونین در یک شعبه رسیدگی می‌شود.

۲. بند ۸- هرگونه تعلیق و تخفیف نسبت به مجازات اخلاص گران و مفسدان اقتصادی ممنوع است.

3. Expertise.

در جدول شماره ۲ دلایل اصلی، مکانیسم و ملاحظات طراحی سازمانی که در حال حاضر در دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد برای افزایش بهره‌وری، یکپارچگی و تخصص استفاده می‌شوند به طور خلاصه آمده‌اند.

جدول ۲- خلاصه‌ای از انگیزه‌ها، مکانیسم‌ها و ملاحظات طراحی (Sofie A. Schütte, 2016a:

15)

ملاحظات طراحی سازمانی	مکانیسم‌ها	دلیل
<ul style="list-style-type: none"> • تعداد قضاات؛ • محدوده صلاحیت؛ • نوع جرم؛ • اهمیت جرم؛ • هویت متهمان؛ • تخصص فقط در برخی سطوح (بدوی یا تجدیدنظر) یا در همه مراحل، بسته به محل معضل؛ • ارتباط با مقامات دادرسی. 	<ul style="list-style-type: none"> • تعداد قضاات به نسبت تعداد پرونده؛ • بهره‌وری از طریق تجربه و تخصص؛ • استفاده از رویه‌های ساده؛ • تعیین مهلت برای رسیدگی. 	بهره‌وری
<ul style="list-style-type: none"> • تعداد قضاات و منابع استخدام؛ • توسعه جغرافیایی (افزایش و گسترش شبکه دادرسی غیر متمرکز افزایش یکپارچگی را سخت‌تر می‌کند). 	<ul style="list-style-type: none"> • جداسازی از سیستم دادگاه‌های موجود، مانند محل دادگاه؛ • گزینش ویژه و شیوه‌های استخدام. 	یکپارچگی
<ul style="list-style-type: none"> • محدوده صلاحیت؛ • منابع انسانی؛ • مدیریت: به کارگیری و نگهداری نیروهای متخصص. 	<ul style="list-style-type: none"> • انتخاب قضاات متخصص و با استعداد جهت درک پرونده‌های پیچیده مالی (روش فعلی تربیت و ارتقاء قضاات یک محدودیت محسوب می‌شود، مگر اینکه تعداد 	تجربه و تخصص

	<p>زیادی قضایی متخصص داشته باشیم؟ • آموزش هدفمند.</p>	
--	---	--

۳. انتخاب طرح‌های تشکیلاتی

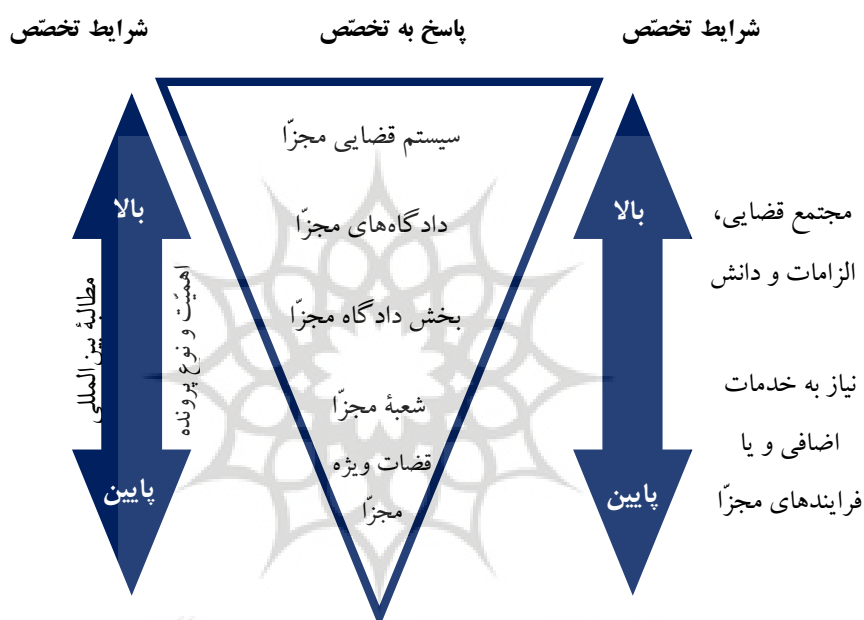
اگرچه بسیاری از کشورها دارای نوعی دادگاه مبارزه با فساد هستند، تفاوت زیادی در طراحی این محاکم وجود دارد. در مورد ایجاد یا اصلاح یک دادگاه مبارزه با فساد باید به مسائل طراحی سازمانی توجه شود. برای طراحی یک دادگاه تخصصی مبارزه با فساد هیچ مدل کامل یا الگوی برتری وجود ندارد؛ طراحی مناسب به بسیاری از عوامل و اهداف اصلی دادگاه بستگی دارد. در این بخش، پنج مورد مهم را که در طراحی دادگاه‌های مبارزه با فساد باید به آنها توجه شود بررسی می‌کنیم.

۳-۱. ارتباط دادگاه ویژه مبارزه با فساد با سیستم قضایی عادی

دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد انواع مختلفی دارند. بعضی از آنها به عنوان شعبه خاص یا بخشی از دادگاه‌های موجود هستند، در حالی که بعضی دیگر به عنوان واحدی جداگانه و مستقل در تشکیلات قضایی ایجاد می‌شوند. دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران شعبی از دادگاه‌های انقلاب با تعدد قاضی هستند. در نوع دیگری از این دادگاه‌ها، قضات ویژه صلاحیت رسیدگی به پرونده‌های فساد را دارند، در حالی که ساختار یا بخش یا واحد مجزایی جهت رسیدگی به پرونده‌های مذکور وجود ندارد. در این دسته، قضات ویژه ممکن است فقط به طور انحصاری به پرونده‌های فساد رسیدگی کنند یا علاوه بر آن به پرونده‌های دیگر نیز رسیدگی کنند. برای مثال، در بنگلادش و کنیا، قضات دادگاه که به عنوان قضای ویژه انتخاب می‌شوند فقط به پرونده‌های فساد رسیدگی نمی‌کنند، بلکه آنها همچنان به عنوان قضات محاکم به مسائل جنایی یا موارد ویژه دیگر نیز رسیدگی می‌کنند (Chowdhury, 2007: 5).

درجات مختلف تفکیک تشکیلاتی و تخصصی کردن با هزینه‌ها و منافع متفاوت مرتبط است. به طور کلی، بالاترین میزان جداسازی سازمانی معمولاً زمانی مناسب‌تر است که بیشترین نیاز به بهره‌وری وجود داشته باشد و نیاز به تخصص کاملاً حیاتی باشد.

شکل ۱- مدل تصمیم‌گیری گرامکو و والش برای انتخاب تخصص (Gramckow and Walsh, 2013: 16)

بر اساس مدل فوق و با توجه به بند ۱ استیجازه، به نظر می‌رسد دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران از نظر پاسخ به تخصص منطبق با سیستم «شعبه مجزا» است. شاید این سؤال مطرح شود که آیا دادگاه ویژه مبارزه با فساد باید یک مجتمع جداگانه باشد یا خیر؟ قضات ویژه باید به طور انحصاری به پرونده‌های فساد رسیدگی کنند یا خیر؟ پاسخ این سؤالات به رابطه دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد و نظام قضایی عادی و جایگاه دادگاه‌های ویژه

در سلسله مراتب قضایی مربوط می‌شود. کشورهایی که دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد را ایجاد کرده‌اند با توجه به این سؤالات انتخاب‌های کاملاً متفاوتی داشته‌اند.

نخست: در برخی از کشورها مثل کنیا و بنگلادش صرفاً قضات ویژه را جهت رسیدگی به پرونده‌های فساد تعیین کرده‌اند و سیستم قضایی جداگانه‌ای را ایجاد نکرده‌اند (جدول شماره ۳). دوّم: در برخی از کشورها که سیستم قضایی جداگانه‌ای را طراحی و ایجاد کرده‌اند، دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد دادگاه‌های بدوی هستند و قضات آنها هم‌شأن قضات دادگاه تجدیدنظر هستند و اعتراضات مستقیماً در دیوان عالی کشور رسیدگی می‌شوند، مانند بوروندی، کامرون، کرواسی، نپال، پاکستان، سنگال و اسلواکی.

دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران شعبی از دادگاه‌های انقلاب هستند و به عنوان دادگاه بدوی به پرونده‌ها رسیدگی می‌کنند و قضات آنها هم‌شأن قضات دادگاه تجدیدنظر هستند و در مواردی که احکام آنها اعتراض پذیر هستند، مرجع رسیدگی به اعتراض دیوان عالی کشور است؛ از این رو، این دادگاه‌ها با مدل دوّم (دادگاه بدوی مجزاً) انطباق دارند. سوّم: بعضی از کشورها مانند فیلیپین و اوگاندا یک سیستم ترکیبی ایجاد کرده‌اند که در آن دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد در بعضی از پرونده‌ها (معمولاً پرونده‌های مهم) به عنوان دادگاه بدوی رسیدگی می‌کنند و در بعضی پرونده‌ها به عنوان دادگاه تجدیدنظر.

چهارم: در چهار کشور افغانستان، بلغارستان، مالزی و اندونزی دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد بدوی و تجدیدنظر ایجاد شده‌اند. یعنی سیستم جامعی به موازات دادگاه‌های عادی ایجاد شده است، به نحوی که اعتراضات دادگاه‌های بدوی ویژه مبارزه با فساد به دادگاه‌های تجدیدنظر ویژه مبارزه با فساد ارسال می‌شوند (Sofie A. Schütte, 2016a: 19).

جدول ۳- مدل دادگاه‌های ضد فساد (Sofie A. Schütte, 2016a: 20)

کشورها	مدل
<ul style="list-style-type: none"> • بنگلادش • کنیا 	<p>قاضی ویژه</p> <p>قضات ویژه در دادگاه‌های عادی به پرونده‌های فساد رسیدگی می‌کنند و روند تجدیدنظر عادی است.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • بوروندی • اسلواکی • کامرون • کرواسی • نپال • پاکستان • سنگال 	<p>دادگاه بدوی مجزا</p> <p>دادگاه‌های مبارزه با فساد دادگاه‌های بدوی مجزا هستند و قضات آنها هم‌شأن قضات دادگاه تجدیدنظر هستند و اعتراضات مستقیماً در دیوان عالی کشور رسیدگی می‌شوند.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • بوتسوانا • فیلیپین • اوگاندا 	<p>دادگاه ترکیبی</p> <p>دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد در بعضی از پرونده‌ها (معمولاً پرونده‌های مهم) به عنوان دادگاه بدوی رسیدگی می‌کنند و در بعضی پرونده‌ها به عنوان دادگاه تجدیدنظر.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • افغانستان • بلغارستان • اندونزی • مالزی 	<p>دادگاه جامع هم‌عرض</p> <p>سیستم دادگاه ویژه مبارزه با فساد مجزا در مرحله بدوی و تجدیدنظر ایجاد شده است.</p>

۲-۳. تعداد قضات

با توجه به مطالب گذشته و بسته به مدل دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد، کشورهای مختلف در مورد تعداد قضات رسیدگی کننده، سیستم‌های متفاوتی اجراء کرده و معمولاً از سیستم تعدد قضات استفاده کرده‌اند. مزیت‌های این سیستم افزایش بهره‌وری، تسریع در رسیدگی، دقت در

رسیدگی و کاهش خطا در تصمیمی است که توسط جمعی از قضات اتخاذ می‌شود. البته معایب این سیستم شامل کمبود نیروی قضایی، آسیب به سایر بخش‌های دستگاه قضایی که از وجود قضات با تجربه محروم می‌شوند و عدم تحقق اهداف در عمل نیز درخور توجه هستند. برای نمونه، دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد در اندونزی (Tipikor) شامل هیئتی مرکب از سه قاضی عادی و دو قاضی ویژه هستند که در عدالت و بی‌طرفی شهرت دارند. هرچند روند انتخاب این قضات بسیار سخت‌گیرانه بوده است، از سال ۲۰۱۰ تحولات نگران‌کننده‌ای به وجود آمده‌اند و سوء استفاده قضات جدید بیانگر عدم تأثیر نظارت‌ها و غربالگری است (Butt and Schütte, 2014: 26). دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران، به استناد بند ۱ استجازه رئیس قوه قضائیه از مقام رهبری و متن موافقت ایشان و ماده ۲۲ آیین‌نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرایم اخلاص گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۹۷/۸/۲۳ رئیس قوه قضائیه، از سیستم تعدد قاضی بهره‌مند هستند. این دادگاه‌ها با یک نفر رئیس و دو نفر مستشار تشکیل می‌شوند و با حضور دو عضو نیز رسمیت می‌یابند. در صورتی که بین اعضای دادگاه اتفاق نظر حاصل نشود، رأی اکثریت معتبر است.

۳-۳. نصب و عزل قضات

در اغلب کشورها، قضات دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد دارای وضعیت قضات عادی هستند و روش نصب و عزل و نظارت بر آنها و نیز شرایط و ضوابط خدمات آنها یکسان هستند. با این حال، در بعضی از کشورها قوانین ویژه‌ای برای انتصاب قضات در دادگاه ویژه مبارزه با فساد به ویژه در رابطه با صلاحیت، میزان سابقه، رتبه و تجربه وجود دارند. در اسلواکی، قضات ویژه مبارزه با فساد مجبور به دریافت تأیید امینتی هستند تا اطمینان حاصل شود که در آنها زمینه‌های مستعد فساد یا نفوذ ناروا وجود ندارد. این الزامات در اسلواکی در ابتدا محدود به قضات دادگاه ویژه جنایی بود، اما اکنون به تمام قضات تسری یافته است (Stephenson, 2016b: 5). در دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران نیز ظاهراً نصب و عزل قضات

به روال عادی است، اما با توجه به اینکه قضات مذکور ریاست شعب خاصی از دادگاه انقلاب را تصدی می‌کنند، حساسیت‌هایی برای انتصاب وجود دارند.

۳-۴. صلاحیت دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد

در کشورهای مختلف معمولاً صلاحیت دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد با توجه به نوع و اهمیت جرم (معمولاً میزان مال مرتبط با جرم) و هویت متهم (جایگاه اداری و سیاسی-اجتماعی) تعیین می‌شود.

نوع جرم: اکثر دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد به طیف گسترده‌ای از فساد و جرایم مرتبط با فساد رسیدگی می‌کنند. در برخی از کشورها، این دادگاه‌ها علاوه بر جرایم مرتبط با فساد به جرایم مهم دیگر مثل جرایم سازمان‌یافته نیز رسیدگی می‌کنند. برای مثال، در کرواسی دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد (USKOK) علاوه بر جرایم سنگین مرتبط با فساد به جرایم سازمان‌یافته متعدّد دیگری نیز رسیدگی می‌کنند (RAI, 2016: 1). در اسلواکی، دادگاه‌های ویژه علاوه بر فساد و پول‌شویی به جرایم سازمان‌یافته و قتل با سبق تصمیم نیز رسیدگی می‌کنند (Stephenson, 2016b: 6). به موجب مقدمه استجازه رئیس قوه قضائیه از مقام رهبری و ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرایم اخلال‌گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۹۷/۸/۲۳ رئیس قوه قضائیه، دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران فقط به جرایم موضوع قانون مجازات اخلال‌گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹/۹/۱۹ با اصلاحات و الحاقات بعدی و جرایم مربوط به اخلال در نظام اقتصادی کشور در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ رسیدگی می‌کنند.

اهمیت جرم: در اکثر کشورها صلاحیت دادگاه‌های ویژه را قانون تعیین می‌کند و در برخی از کشورها این دادگاه‌ها فقط به مبالغ کلان فساد رسیدگی می‌کنند؛ برای نمونه، در کامرون و فیلیپین مبالغ بالای فساد در دادگاه‌های ویژه و مبالغ کم در دادگاه‌های عادی رسیدگی می‌شوند (Sofie A. Schütte, 2016a: 23). در ایران، بر اساس ماده ۱۰ دستورالعمل تشکیل مجتمع قضایی

امور اقتصادی، پرونده‌های مورد رسیدگی در این مجتمع عبارت از جرایم اقتصادی کلان با نصاب دو میلیارد ریال و بیشتر از آن هستند که توسط کارکنان دولت یا با کمک آنان از اموال عمومی یا دولتی مورد سوء استفاده قرار می‌گیرد. اما به استناد ماده ۵ آیین‌نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرایم اخلاص گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۹۷/۸/۲۳ رئیس قوه قضائیه، مبلغ ریالی مرتبط با جرم به تنهایی ملاک تعیین صلاحیت نیست، بلکه «قاضی رسیدگی کننده در تشخیص عمده، کلان، و یا فراوان بودن موارد مذکور در قانون اخلاص گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹/۹/۲۸ و نیز گستردگی موضوع ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ متناسب با حوزه قضایی محل ارتکاب جرایم، موارد زیر را مورد توجه قرار می‌دهد: الف: تعداد بزه‌دیدگان و مال‌باختگان؛ ب: گستردگی و وسعت آثار مخرب اقتصادی و اجتماعی یا خسارات وارده ناشی از جرم؛ و ج: میزان مال یا عواید ناشی از جرم».

هویت متهم: در بعضی از کشورها صلاحیت دادگاه‌های ویژه نه تنها به جرایم خاص بلکه به متهمان خاص نیز محدود شده است. برای مثال، صلاحیت اصلی دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد فیلیپین (Sandiganbayan) رسیدگی به پرونده‌های مقامات عالی دولتی است (Stephenson, 2016a: 5). به استناد بند ۷ استیجازه رئیس قوه قضائیه از مقام رهبری، هویت متهم تأثیری در صلاحیت دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران ندارد، بلکه با ایجاد صلاحیت اضافی این دادگاه‌ها به کلیه اتهامات اشخاص حقیقی و حقوقی و کشوری و لشکری مرتبط با پرونده ارجاعی اعم از مباشر، شرکاء و معاونین در یک شعبه رسیدگی می‌کنند. محدود کردن صلاحیت دادگاه‌های ویژه دارای مزیت‌هایی است، از جمله اینکه کارکرد تعداد قاضی به نسبت تعداد پرونده بالا می‌رود و موجب افزایش بهره‌وری و تسریع در رسیدگی می‌شود. همچنین، باعث افزایش اهمیت دادگاه و شأن قضات می‌شود و در صورتی که رسیدگی‌ها به موقع و عادلانه باشند، اعتماد عمومی نیز جلب می‌شود.

صلاحیت محلی: در اندونزی، در سال ۲۰۰۲ یک دادگاه Tipikor در جاکارتا تأسیس شد که پرونده‌های تشکیل شده توسط مؤسسه ریشه‌کنی فساد اداری (KPK) را رسیدگی می‌کرد. در

حال حاضر، تمام ۳۴ استان اندونزی دارای دادگاه Tipikor هستند و از آن مؤسسه و دادستانی عمومی پرونده را دریافت می‌کنند (Sofie A. Schütte, 2016b: 23). در راستای کارایی بهتر رسیدگی به موارد فساد، جلسات دادگاه ویژه فساد در سال ۲۰۱۱ در سراسر مالزی دایر گردید. هدف اولیه از تشکیل این دادگاه‌های ویژه این بود که به منظور تسریع محاکمات و روشن نمودن پرونده‌های معوق، محاکم خاصی بر روی رسیدگی به پرونده‌های فساد متمرکز باشند. در عین حال، ۱۴ دادگاه در سراسر مالزی تأسیس شدند (باقری، ۱۳۹۵: ۵۴).

به موجب ماده ۱۱ دستورالعمل تشکیل مجتمع قضایی ویژه امور اقتصادی، تعقیب و رسیدگی به جرایم کلان اقتصادی در خارج از حوزه قضایی تهران با موافقت رئیس قوه قضائیه و از طریق احاله رسیدگی کردنی در این مجتمع است. بر اساس ماده ۲ آیین‌نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرایم اخلاص‌گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۹۷/۸/۲۳ رئیس قوه قضائیه، شعب دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی در تهران تشکیل می‌شوند و به عبارتی دارای صلاحیت کشوری هستند و به جرایم سراسر کشور رسیدگی می‌کنند و بر حسب ضرورت و تشخیص رئیس قوه قضائیه در مراکز استان‌ها نیز این شعب تشکیل می‌شوند. شعب مراکز استان‌ها در صورت لزوم با ارجاع معاون اول قوه قضائیه به جرایم اخلاص در نظام اقتصادی استان‌های هم‌جوار و نزدیک نیز رسیدگی می‌کنند.^۱

۳-۵. ارتباط با مقامات دادسرا

دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد اغلب با مقامات و سازمان‌های تخصصی متولی مبارزه با فساد و دادستان‌ها به طور مستقیم در ارتباط هستند و گاه فقط به پرونده‌هایی رسیدگی می‌کنند که از نهادهای مذکور واصل شده باشند. برای مثال، در اوگاندا دادگاه‌های ویژه به پرونده‌های واصله

۱. به گفته معاون اول قوه قضائیه، دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی در استان‌های تهران، اصفهان، فارس و هرمزگان تشکیل می‌شوند و توسعه پیدا می‌کنند. (<https://www.yjc.ir/fa/news/6693113/>).

از دادستان کل و بازرس کل دولتی و دادستان مالیاتی رسیدگی می‌کنند (Sofie A. Schütte, 2016a: 24).

در برخی از کشورها، در کنار دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد، مؤسسات تخصصی مبارزه با فساد و در برخی، دادسراهای ویژه مبارزه با فساد تشکیل شده‌اند. در هر حال، با توجه به وابستگی مرحله محاکمه به مرحله تعقیب و تحقیق، بدون دادسرا یا مؤسسات ویژه مبارزه با فساد، امکان موفقیت دادگاه‌های ویژه دشوار خواهد بود. این مؤسسات می‌توانند با عملکرد خود باعث سرعت در رسیدگی یا برعکس کندی روند رسیدگی شوند. در سیستم قضایی فعلی جمهوری اسلامی ایران مؤسسات ویژه مبارزه با فساد یا دادسرای تخصصی ویژه مبارزه با فساد وجود ندارند، اما به موجب ماده ۶ آیین‌نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرایم اخلاف گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۹۷/۸/۲۳ رئیس قوه قضائیه، «دادستان‌های مرکز استان موظفند شعبه یا شعبی از بازپرسی را به منظور رسیدگی به جرایم مذکور اختصاص دهند. در سایر حوزه‌های قضایی نیز دادستان‌ها حتی المقدور شعبه‌ای از بازپرسی را به این امر اختصاص دهند».

نتیجه

خلع سلاح سیستم قضایی دادگاه‌های عادی برای مقابله مؤثر و کارآمد با فساد بسیاری از کشورها را مجبور کرده است تا دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد را ایجاد کنند و توسعه دهند. دلایل ایجاد دادگاه‌های ویژه متنوع هستند. افزایش حتمیت اجرای مجازات‌ها دلیل کلی و افزایش بهره‌وری از طریق تسریع در رسیدگی، ساده کردن رویه‌ها و بالا بردن بازده تعداد قضات به نسبت تعداد پرونده‌ها و ایجاد یکپارچگی از طریق ارتقاء استقلال، بی‌طرفی و نفوذناپذیری قضات و افزایش تجربه و تخصص از طریق آموزش و گزینش دلایل خاص برشمرده شده‌اند. جهت ایجاد بهره‌وری و یکپارچگی و مبارزه مؤثر با مفاسد اقتصادی، صرف ایجاد دادگاه‌های ویژه و تهیه و تصویب مقررات به تنهایی کفایت نمی‌کند، بلکه مهم عملکرد دادگاه‌های مذکور

در عالم واقع و اجرای دقیق مقررات است، چنانکه کشورهای بسیاری هستند که با ایجاد دادگاه‌های ویژه نیز در مبارزه با فساد موفق نبوده‌اند.

اگرچه تاکنون ایجاد دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران مورد غفلت واقع شده بود، اقدام رئیس قوه قضائیه و موافقت مقام رهبری جهت تشکیل این دادگاه‌ها در مرداد ماه ۹۷ نقطه عطفی در مبارزه با مفاسد اقتصادی در سطح کشور محسوب می‌شود. با توجه به نحوه تشکیل دادگاه‌های مذکور و ایراداتی که از سوی منتقدان به لحاظ فقدان مقررات قانونی در تشکیل این دادگاه‌ها و مغایرت با قانون اساسی وارد می‌شوند و همچنین به لحاظ مشکلاتی که به سبب خلاء قانونی در رسیدگی‌ها ممکن است به وجود آیند، توصیه می‌شود در اجرای بند (ب) ماده ۱۱ قانون ارتقاء سلامت اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰، لایحه تشکیل دادگاه‌های ویژه رسیدگی به جرایم اقتصادی با جدیت پیگیری و نهایی شود.^۱

پیشنهاد می‌شود در لایحه مذکور مدل دادگاه جامع هم‌عرض (جدول شماره ۳) شامل دادگاه‌های ویژه بدوی و تجدیدنظر و دادرسی‌های ویژه و مؤسسات ویژه مبارزه با فساد و با آیین دادرسی کیفری افتراقی پیش‌بینی شود. البته با توجه به پیشرفت‌های طرح تشکیل سازمان مبارزه با مفاسد اقتصادی، می‌توان در همین قالب نیز به اهداف مورد نظر دست یافت.^۲

پیش‌بینی مهلت در رسیدگی به پرونده‌ها در دادگاه‌های ویژه اگرچه در کاهش اطاله دادرسی و افزایش بهره‌وری مؤثر است، اگر با واقعیات و حجم و اهمیت پرونده منطبق نباشد، ممکن است موجب شتاب زدگی و نقض اصل لزوم رسیدگی در زمان معقول (عدم تأخیر و عدم تعجیل) شود.

۱. ماده ۱۱- قوه قضائیه موظف است: ب- ظرف یک سال لایحه جامعی به منظور رسیدگی به جرایم مربوط به مفاسد اقتصادی و مالی مدیران و کارکنان دستگاه‌های دولتی و عمومی که به سبب شغل و یا وظیفه مرتکب می‌شوند شامل تشکیلات، صلاحیت‌ها، آیین دادرسی و سایر موضوعات مربوط تهیه کند و به دولت ارائه دهد تا اقدامات قانونی را معمول دارد.

۲. در ماده یک طرح تشکیل سازمان مبارزه با مفاسد اقتصادی، دادرسی‌ها و دادگاه‌های کیفری اقتصادی، مرکز ملی آمار و اطلاعات اقتصادی، مرکز کشف و پیگیری جرایم اقتصادی زیر نظر رئیس قوه قضائیه پیش‌بینی شده‌اند. طرح مذکور به شماره چاپ ۴۷۰ در کمیسیون بررسی و جهت اجرای آزمایشی به مجلس پیشنهاد شده است و منتظر بررسی مجدد در صحن علنی است. (<http://rc.majlis.ir>).

با توجه به پیچیدگی شرایط اقتصادی کشور و زیرساخت‌های ضعیف و عدم شفافیت در ثبت و ردیابی دارایی‌ها و اموال مردم و مسئولان، بر اساس مدل تصمیم‌گیری گرامکو و والش برای انتخاب تخصص (شکل ۲) به نظر می‌رسد «شرایط تخصص» بالا و «پاسخ به تخصص» شامل «سیستم قضایی مجزا» انتخاب مناسبی برای تشکیلات قضایی جهت ایجاد دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی ایران است.

مدل فعلی دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران با دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد که تاکنون در دنیا ایجاد شده‌اند وجوه اشتراک متعددی دارد؛ در این خصوص می‌توان بدین موارد اشاره کرد: صلاحیت دادگاه، مهلت در رسیدگی، تأکید بر تخصص و تجربه قضات، تأکید بر گزینش قضات عالی رتبه (شایسته)، اصرار بر یکپارچگی از طریق استقلال و بی‌طرفی و عدم نفوذ. علاوه بر آن، نظارت مستقیم معاون اول قوه قضائیه، محدود بودن حضور و کلا به وکلای مورد تأیید قوه قضائیه و مسئولیت و صلاحیت اضافی در رسیدگی به اتهامات کلیه اقدامات اشخاص حقوقی و حقیقی و کشوری و لشکری مرتبط با پرونده و صلاحیت اضافی محلی از خصایص دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران هستند که باعث افزایش بهره‌وری و یکپارچگی این دادگاه‌ها می‌شوند.

حتمیت اجرای مجازات به عنوان دلیل کلی ایجاد دادگاه‌های ویژه به دو نوع عینی و ذهنی تقسیم می‌شود. در حتمیت عینی شمار دستگیری‌ها و بازداشت‌ها مورد نظر است و در حتمیت ذهنی تصور اجراء راجع به حتمیت اجرای مجازات بررسی می‌شود. در تجربه ایجاد دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران، با دستگیری و محاکمه و اجرای مجازات اخلاص گران در نظام اقتصادی، حتمیت عینی به منصفه ظهور رسید و آثار روانی ایجاد این دادگاه‌ها و اجرای احکام آنها به قدری شدید و فوری بود که از روز اجرای مجازات اولین مفسد بزرگ اقتصادی، بازار سیر نزولی و برگشت به شرایط پیشین را تجربه کرد.^۱

۱. سقوط آزاد دلار چقدر به حمله موشکی سپاه و حکم اعدام مفسدان اقتصادی مربوط است؟

(<https://www.khabaronline.ir/news/> /).

اگرچه در متن استجازه و آیین‌نامه صلاحیت دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی محدود به جرایم موضوع قانون مجازات اخلال گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹/۹/۱۹ با اصلاحات و الحاقات بعدی و جرایم مربوط به اخلال در نظام اقتصادی کشور در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ شده است، با مراجعه به قوانین مذکور، مصادیق آنها به شرط عمده یا کلان بودن متنوع هستند. از این رو، مصادیق صلاحیت دادگاه‌های ویژه عبارتند از: اخلال در نظام پولی یا ارزی کشور از طریق قاچاق، اخلال در امر توزیع مایحتاج عمومی از طریق گران‌فروشی کلان ارزاق و احتکار عمده ارزاق، اخلال در نظام تولیدی کشور، هرگونه اقدامی به قصد خارج کردن میراث فرهنگی یا ثروت‌های ملی، وصول وجوه کلان به صورت قبول سپرده اشخاص حقیقی یا حقوقی تحت عنوان مضاربه و نظایر آن که موجب حیف و میل اموال مردم یا اخلال در نظام اقتصادی شود، اقدام باندی و تشکیلاتی جهت اخلال در نظام صادراتی کشور، تأسیس، قبول نمایندگی و عضوگیری در بنگاه، مؤسسه، شرکت یا گروه به منظور کسب درآمد ناشی از افزایش اعضاء.

منابع

فارسی

- ابراهیمی، شهرام و دیگران. (۱۳۸۴). *نهادهای قضایی فرانسه*، چاپ نخست، تهران، انتشارات سلسبیل.
- باقری، فاطمه. (۱۳۹۱). «نظارت بر اموال و دارایی مقامات و مسئولین دولتی»، *کارگاه*، شماره ۲۰.
- بکاریا، سزار. (۱۳۸۵). *رساله جرایم و مجازات‌ها*، ترجمه محمدعلی اردبیلی، چاپ پنجم، تهران، نشر میزان.
- جرمی، پاپ. (۱۳۸۵). «پارلمان و قانون‌گذاری علیه فساد»، ترجمه مسعود فریادی، *مجلس و راهبرد*، شماره ۵۲.
- حسینی، سیدحسین. (۱۳۸۸). *درآمدی بر مدیریت پیشگیری از جرایم اقتصادی*، مجموعه مقالات همایش ملی علمی - کاربردی، پیشگیری از وقوع جرم قوه قضائیه جلد دوم، مشهد، بنیاد حقوقی میزان.
- خدایان چگنی، ذبیح‌اله. (۱۳۹۱). «بررسی تطبیقی نهادهای نظام عدالت کیفری فرانسه و ایران در مقابله با جرایم اقتصادی»، *مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز*، پاییز و زمستان، دوره چهارم، شماره دوم.
- روستایی، مهرانگیز. (۱۳۸۸). «ارزیابی مداخله کیفری در حوزه جرایم اقتصادی»، *فصلنامه کارگاه*، شماره ۷.
- فوکو، مشیل. (۱۳۸۵). *مراقبت و تنبیه، تولد زندان*، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، چاپ ششم، تهران، نشر نی.
- قاسمی، غلامعلی. (۱۳۹۵). «تدابیر بازدارنده علیه مفاسد اقتصادی در پرتو کنوانسیون مبارزه با فساد و مقررات ایران»، *مجله حقوق تطبیقی دانشگاه مفید*، پاییز و زمستان، دوره ۴، شماره ۱۰۶.

- کوشا، جعفر و دهقانی سانج، محمدرضا. (۱۳۹۶). «سیاست جنایی در جرایم اقتصادی»، مجله دانش حقوق و مالیه، زمستان ۹۶، سال اول، شماره ۲.
- محمد ترمیز، بن عبدالمناف و جایانت ها کمار سن گوپتا. (۱۳۹۵). در راه کشوری عاری از فساد؛ اقدامات مبارزه با فساد و در مالزی، ترجمه آیت باقری، تهران، نشر علوم اجتماعی.
- مسعودی، محمود. (۱۳۸۸). تبانی در معاملات دولتی در سیاست جنایی تقنینی و قضایی ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رفسنجان.
- منتسکیو. (۱۳۴۳). روح القوانین، ترجمه علی اکبر مهتدی، تهران، انتشارات امیر کبیر.
- مهدوی پور، اعظم. (۱۳۹۰). سیاست کیفری ائتراقی در قلمرو بزهکاری اقتصادی، تهران، بنیاد حقوقی میزان.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین. (۱۳۸۳). پیشگیری عادلانه از جرم، علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری)، تهران، انتشارات سمت.
- نوربها، رضا. (۱۳۹۱). زمینه حقوق جزای عمومی، تهران، گنج دانش.

انگلیسی

- Butt, S., and S. Schütte, S. (2014). Assessing Judicial Performance in Indonesia: The Court for Corruption Crimes. *Crime, Law and Social Change* 62 (5).
- Chowdhury, G. S. (2007). Country Report: Bangladesh. *Resource Material Series* No. 71, 103° 12. Tokyo: UNAFEI.
- Gramckow, H., and B. Walsh. (2013). Developing Specialised Court Services: International Experiences and Lessons Learned. Justice and Development Working Paper 81946. Washington, DC: World Bank Legal Vice Presidency.
- Gutcher, L. (2011). Afghanistan s Anti-Corruption Efforts Thwarted at Every Turn. *Guardian*, 19 July. <https://goo.gl/yyopwL>.
- Heidler, S. (2016). Thailand Introduces New Anti-Corruption Court. *Al Jazeera News*, 2 October. <https://goo.gl/zaGLmB>.
- Kapama, F. (2016). Tanzania: Corruption Court Starts Its Operations. *Tanzania Daily News*, 8 September. <https://goo.gl/LE1uF3>.

- Marijan, R. (2008). Supreme Court Judges Not Transferring to USKOK. Daljie.com, 16 November. <https://goo.gl/INAvZo>.
- Maxwell. S.R.& Gray, M. K. (2006). Deterrence: Testing the Effects of Perceived Sanction Certainty on Probation Violation. *Sociological Inquiry*, Vol. 70.
- Meier, R. (1978). The Deterrence Doctrine and Policy: A Response to Utilitarian in Preventing Crime. Edited by J. Cramer, *Sage Criminal Justice System Annuals*, Vol. 10, Beverly Hills: Sage Publications.
- OECD, (2008), Specialised Anti Corruption Institutions REVIEW OF MODELS, www.oecd.org/publishing/corrigenda.
- RAI (Regional Anti-Corruption Initiative). (2016). Croatia Anti Corruption Institutional Framework. <https://goo.gl/OosmY5>.
- Schütte, S. A. (2016a). Specialised Anti-Corruption Courts: Indonesia. U4 Brief 2016:4. Bergen, Norway: U4 Anti-Corruption Resource Centre.
- Schütte, S. A. (2016b). Specialised Anti-Corruption Courts: Uganda. U4 Brief 2016:5. Bergen, Norway: U4 Anti-Corruption Resource Centre.
- Schütte, S. A., and S. Butt. (2013). The Indonesian Court for Corruption Crimes: Circumventing Judicial Impropriety? U4Brief 2013:5. Bergen, Norway: U4 Anti-Corruption Resource Centre.
- Sofie A. Schütte, (2016a). specialised anti-corruption courts: A comparative mapping, U4 Issue December 2016 No 7, www.U4.no.
- Sofie A. Schütte, (2016b). specialised anti-corruption courts: Indonesia, U4 Issue July 2016 No 4, www.U4.no.
- Stark, W.D.A. (1992). The Retributive Theory of "Just Desert" and Victim Participation. in *Plea Bargaining Indiana Law Journal*, Vol 67.
- Stephenson, M. (2016a). Specialised Anti-Corruption Courts: Philippines. U4 Brief 2016:3. Bergen, Norway: U4 Anti- Corruption Resource Centre.
- Stephenson, M. (2016b). Specialised Anti-Corruption Courts: Slovakia. U4 Brief 2016:2. Bergen, Norway: U4 Anti-Corruption Resource Centre.
- Borda, N., and E. Sanchez Alonso. (2016). The New Mexican National Anti-Corruption System Is Published. HaynesBoone News, 26 July. <https://goo.gl/yRoaj5>.

تارنماها

- (<http://rc.majlis.ir>).
- (<https://fa.wikipedia.org/wiki/> _ _ _ _ :).

- (<https://www.khabaronline.ir/news/808930/>).
- (<https://www.mizanonline.com/fa/news/> /).
- (<https://www.yjc.ir/fa/news/> /).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی